

Розділ 6

СУЧАСНІ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ ЗА КОРДОНОМ

6.1. ЧИСТИЙ УСНИЙ МЕТОД

У сучасній зарубіжній теорії та практиці навчання дітей з порушеннями слуху обґрунтовуються дві основні концепції: **біолого-медична і соціокультурна**.

Зазначені концепції відображають новий менталітет сучасного цивілізованого суспільства, в якому визначаються законодавчо рівні загальногромадянські права глухих людей, як і інших осіб з особливостями розвитку, їхнє право на реалізацію своїх своєрідних потреб. Але зміст поняття «рівність глухих» трактується по-різному в біолого-медичній та соціо-культурній концепціях.

Безумовно, сучасні сурдопедагогічні системи продовжують і розвивають історичні традиції навчання глухих з урахуванням новітніх досягнень наукової і технічної думки. Постараємося виділити в кожній системі те, що сьогодні є найбільш цікавим і перспективним.

Головна теза **«біолого-медичної»** концепції: вада слуху — це біологічна патологія, хвороба, яка потребує лікування. Згідно поглядів прихильників цієї концепції, порушення слуху та відсутність усного мовлення призводять до трагічного «випадання» нечуючої людини з соціуму чуючих, тому головною метою професійного втручання є максимальне зменшення негативного впливу самої хвороби та формування усного мовлення, що забезпечить «нормалізацію» глухих.

Такий підхід виражає педагогічна система, методологічною основою якої є сучасний оралізм, корені якого беруть свій початок з XVIII ст. з «чистого усного методу». Жестове мовлення як засіб навчання при такому підході не використовується.

У спеціальних школах використовується усне мовлення як основний засіб навчання. На думку вчених — лише СМ може сприяти освіті глухих у їхньому бажанні стати повноцінними.

Як основоположні використовувалися і використовуються три постулати:

- ЖМ — це не справжня мова;
- використання ЖМ у навчанні (дитячі садки, школи) лише заважає оволодінню словесної мови;
- єдиною метою навчання глухих є залучення до світу чуючих, де жести гальмують, а не підтримують цей процес.

Результати такої системи навчання ще у 80-х роках ХХ ст. (Німеччина, США, Великобританія та ін.) засвідчили:

- при значних затратах часу на розвиток усного мовлення — досить низький результат або відсутність результату;
- вивчаючи лише одну словесну мову, нечуюча дитина відстає у розумовому, емоційному, соціальному розвитку;
- напруга у спілкуванні та низький рівень і якість спілкування між глухими дітьми і їх чуючими батьками (учителями).

Як правило, батьки не обговорюють з дитиною жодних подій минулого, майбутнього, емоційних станів. Картина вакууму дитини з її дорослішанням не зникає.

У Росії Г.Л. Зайцева вивчала стан володіння російською мовою глухими учнями старших класів. Вільно володіють російською мовою небагато випускників шкіл-інтернатів:

- 30 % — усні висловлювання порівняно зрозумілі;
- менше 45 % — задовільно розуміють звернене усне мовлення;
- 33 % — рівень розвитку писемного мовлення незадовільний.

Стає цілком зрозумілим, що такий стан перешкоджає використанню форм словесної мови і розумінню вербальної інформації загалом. Це підтверджується і тезою Л.С.Виготського (висловленої майже століття тому), який розглядав формування усного мовлення глухих як важливий, але не єдиний компонент навчально-виховної роботи. Критикуючи «чистий усний метод», вчений виявив головний недолік: в учня відпрацьовується не мова, а ар-

тикуляція. Тому усне мовлення глухих **«майже не слугує їхньому розвитку і формуванню, не є засобом накопичення соціального досвіду і участі у соціальному житті»**.

Дану концепцію поділяє і більшість прихильників «мейнстрімінга» — інтегрованого навчання, широко розповсюдженого на Заході.

Хоча й представники **біолого-медичної** концепції (прихильники оралізму, інтегрованого навчання) досягають серйозних успіхів щодо ранньої діагностики і програм раннього втручання. Хочеться відмітити, що рання діагностика порушень слуху має завжди величезне значення, незалежно від обраної системи навчання та виховання. Але якщо в якості основного завдання ставиться формування усного мовлення, дослідження стану слухової функції, якісне слухопротезування, ранній початок занять усним мовленням набуває вирішальної ролі. Розроблені технічні засоби і відповідні методики, що використовуються в практиці, дозволяють, скажімо, у Великобританії, діагностувати наявність зниження слуху більше 70 дБ у новонароджених віком 11 днів (скринінг), провести аудіометрію у 9 тижнів, почати програму абілітації в 11 тижнів, слухопротезувати дитину в 16 тижнів (середні дані по країні).

Незважаючи на те, що нечуючі навчаються у загальному потоці з чуючими дітьми, на заняттях, які проводить сурдопедагог, часто використовується ЖМ (зазвичай застосовується метод тотальної комунікації); по-друге, для учнів, які частково або повністю включені в звичайні школи, запрошується перекладач ЖМ. Серйозно ставляться питання про доцільність оволодіння деякими навичками жестового спілкування учителями та обслуговуючим персоналом звичайних шкіл, про залучення в школи нечуючих педагогів, про включення у навчальний план для чуючих дітей ЖМ як другої мови (Davila, 1998).

Таким чином, проблема ЖМ досить актуальна для сучасного мейнстрімінга. Як бачимо, сучасна якісна інтеграція різниться від початкової ідеї пристосування, адаптації глухих до чуючих і йде по шляху визнання необхідності взаємодії, співпраці глухих і чуючих учасників освітнього процесу, культурного, мовного взаємозбагачення тощо.

6.2. ТОТАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ

Зовсім по-іншому розглядають питання освітнього розвитку вчені, що пропагують соціокультурну концепцію. Глуха людина (та, яка визнає, що у неї немає медичних проблем, пов'язаних зі слухом, і не готова асимілюватися у суспільство чуючих) належить до унікальної культурно-лінгвістичної меншості. Вона має право жити згідно встановлених правил мікросоціуму глухих: розвивати свою культуру, свою рідну мову, отримувати освіту на рідній мові. Вона має також право інтеграції у спільноту чуючих як у макросоціум. Ідеї **«соціокультурної»** теорії знайшли відображення у педагогічній системі «тотальна комунікація», а з середини 80-х років — у педагогічній системі «білінгвальне навчання».

В останні роки серед багатьох фахівців з навчання дітей з недоліками слуху в США і країнах Західної Європи набули широкого поширення ідеї ТК. Основним принципом ТК є визнання необхідності використання в навчанні глухих дітей (починаючи з дошкільного віку) словесної і жестової мов. СМ рекомендується використовувати в різних формах: усній (із застосуванням звукопідсилювальної апаратури), письмової і дактильної. Що стосується ЖМ, то серед сурдопедагогів немає єдиної думки. Одні спеціалісти наполягають на включенні в систему тотальної комунікації ЖМ, яка має специфічну граматичну будову, інші — КЖМ, що відображає синтаксис словесної мови, треті — обидві ці системи.

Прихильники ТК на підставі низки експериментальних досліджень стверджують, що педагогічний процес, побудований за принципом цієї системи, забезпечує вищий рівень загального і лінгвістичного розвитку глухих дітей, сприяє збільшенню обсягу навчальної інформації й т.п.

Тотальна комунікація — це «філософія комунікації, а не метод комунікації і зовсім не метод навчання». Основний принцип ТК — створення можливості успішного обміну інформацією між глухими і чуючими, в процесі якого співбесідники можуть легко і повно висловлювати свої думки і розуміти один одного. Це має набагато важливіше значення, ніж уміння розуміти партнера і бу-

дувати висловлювання будь-якою конкретною мовою. Звідси, по-перше, відбувається оцінка і словесної, і ЖМ як рівноправних і повноцінних засобів спілкування; по-друге, визнання необхідності вдосконалення словесної мови глухих і ЖМ чуючих (вчителів, перекладачів, батьків).

Під ТК ми розуміємо право глухої дитини використовувати всі форми спілкування при здобутті освіти. Основною турботою шкіл на даний час є необхідність забезпечення сімей певними навичками, потрібними для природного спілкування в сім'ї. Батьки повинні усвідомити, що мова — це скоріш зброя, а не навичка, що вимагає навчання, знаряддя, яким можна скористатися для поліпшення якості взаємовідносин між членами сім'ї. Комунікація, що розглядається з цієї позиції, стає важливим елементом процесу гуманізації. Про це говорив у 1980 р. доктор Ханс Фурс: *«У період раннього дитинства основним є спілкування, мова потрібна не для отримання інформації, а для виразу відносин в сім'ї. Ніколи не повинні батьки і діти відчувати навчання мові як закінчений процес, саме по собі знання мови ніколи не забезпечить здорового розвитку особистості глухої дитини. Ми обговорюємо не словесну мову, не кальковане словесне мовлення, не американську жестову мову, а якість стосунків в сім'ї глухої дитини»*.

Визнання ЖМ як основоположне право з боку глухої дитини, змінило не тільки філософію і практичну діяльність усередині шкіл, але, що важливіше, внесло зміни в процес взаємин «дитина — батьки» у 80-х роках ХХ ст. До цього часу вчителі глухих недооцінювали значення рівня взаємин в сім'ї глухої дитини. У навчанні глухих існувала тенденція, спрямована на зосередження основної уваги тільки на інвалідності. Ось чому до цього часу основний акцент спрямовується на проблеми мови і слуху. У навчанні глухих дуже мало уваги приділяється особистісному розвитку глухих дітей. Незважаючи на це, що повне розповсюдження ЖМ в школах стало об'єктивною реальністю, все-таки ми і далі стикаємося з труднощами розуміння того, що важливо для інтелектуального розвитку глухого. Розуміння критичної взаємозалежності між зором і мисленням отримало належну увагу і роз-

виток тільки останніми роками. Можливо, що деякі глухі люди, подібно до геніального вченого **Альберта Ейнштейна**, який мислив, уявляючи все у вигляді візуальних образів, можуть звільнитися від обмежень мислення на основі словесної мови і можуть «включати» нові способи мислення, засновані на зоровій модальності. Вчений Бернард М. Паттен говорив: *«Більш відкрите відношення до незвичайного процесу мислення і використання модальностей несловесних відчуттів може підвищити наше розуміння джерел сили розуму»*, і описав випадок з Альбертом Ейнштейном. Паттен припускає, що цей науковий геній володів здатністю використовувати незвичайний спосіб візуального мислення, хоча мав великі проблеми з вербальною модальністю. Припущення полягає в тому, що наша сучасна спеціальна система навчання з її лише словесною орієнтацією може відіграти роль чинника, гальмуючого реалізацію повного потенціалу генія, який володіє візуальним мисленням. Суть проблеми в тому, що з введенням ЖМ у дітей можуть сформуватися нові навички мислення. З розповсюдженням ТК і ЖМ ми можемо почати дослідження можливостей мислення ЖМ. Одне з питань розвитку людини, на яку необхідно звернути увагу, це доступність до вільного спілкування для глухих. Деякі дослідники стверджують, що глухі діти з чуючих сімей показують нижчий соціальний розвиток (Міклеваст, 1964; Нафін, 1933, Горрел 1971), ніж глухі діти глухих батьків. Останніми роками це питання отримало подальший розвиток. Результати одного з досліджень показують, що глухі діти до юнацького віку стикаються з великими труднощами, ніж чуючі діти (Бахара, 1980). Автор пише: *«Ми вважаємо, що збіднене мовлення і труднощі усного спілкування притуплюють життєвий досвід взаємин і реакцію навколишнього середовища, залишаючи глуху дитину у відносно ізольованому стані в спілкуванні, сприйнятті і соціалізації. Іншими словами, виходить, що глухота перешкоджає і обмежує досвід взаємин між глухою дитиною й іншими людьми і, таким чином, перешкоджає розвитку соціального досвіду»*. Дуже важливо, щоб батьки розуміли, що глухота веде до ізоляції, ставить бар'єри між дитиною і оточуючими. Сучасні школи повинні забезпечити сім'ї

певними навичками, необхідними для стимуляції якісних природних взаємин. Дуже важливо, щоб в школі і сім'ї усвідомили, що дитина усвідомлює себе як особистість лише у стосунках з іншими людьми.

Завдяки ЖМ глухій дитині стають доступними і сприймає на-вколишні люди і весь світ. Це розцінюється як основне право людини.

ТК призначена для того, щоб дати глухій дитині право виражати свої думки і відчуття в процесі спонтанного мовного розвитку, право вільно вибирати засіб спілкування в тій чи іншій ситуації, виховувати в глухих дітях відчуття самоповаги й упевненості, які розвиваються за успішного спілкування. Використовувати ЖМ в ТК варто якомога раніше, з моменту діагностування глухоти. Це значною мірою ліквідує дефіцит інформації, яку починає відчувати дитина, позбавлена слуху з дитячого віку. Надалі це допоможе глухій дитині уникнути соціальної ізоляції, яка неминуче чекає глухих людей, які не знають ЖМ, оскільки більшість з них не опановують словесну мову в такій мірі, щоб вільно спілкуватися із чуючими. Оскільки невід'ємною частиною ТК є використання словесних засобів в навчанні дітей з порушеннями слуху і вдосконалення їхнього усного і письмового мовлення, прихильники ТК застерігають від недооцінки уроків з розвитку мови і слухового сприйняття.

ТК передбачає використання технічних засобів, зокрема слухових апаратів, що полегшують комунікацію глухих. Деякі дорослі глухі, які мали втрату слуху 100 — 120 дБ, і які постійно користуються СА в повсякденному житті, підкреслили, що застосування СА полегшує їм сприйняття усного мовлення, допомагає орієнтуватися на вулиці, одержувати інформацію про звуки при перегляді кінофільмів і т.д. Крім СА, на допомогу глухим слід додати й інші технічні засоби, такі як підсилювальна апаратура для прослуховування теле— і радіопередач, світлові сигнали під час дзвінків, крику дитини та ін.

Тому, ТК — це філософія комунікації, основні ідеї якої повинні використовуватися для побудови педагогічних систем. ТК вклю-

чає весь арсенал як лінгвістичних, так і нелінгвістичних засобів. Сюди входять словесна мова (усне мовлення, що сприймається зорово і слухо-зорово, письмове мовлення, дактилологія), жестова мова глухих, КЖМ, пантоміма, вказівні жести, міміка тощо.

6.3. БІЛІНГВІЗМ

Кожна нечуюча дитина, незалежно від ступеня порушення слуху, має право на двомовність. Наукові дослідження білінгвального навчання давно засвідчили, що глухим дітям обов'язково треба володіти та користуватися двома мовами, а саме жестовою і словесною мовою, щоб повністю розвинути свої когнітивні, мовні та суспільні здібності (СМ дитина повинна, якщо можливо, володіти не лише письмово, але й усно).

Для чого дитині потрібна мова? Нечуюча дитина повинна, так само як і чуюча дитина, справлятися з певними завданнями за допомогою мови:

1. Якомога раніше спілкуватися з батьками і сім'єю. Чуюча дитина починає опановувати мову з перших днів свого життя за умови, що вона має можливість сприймати мову. Завдяки цьому розвиваються емоційні стосунки між батьками і дитиною. Глуха дитина теж має право на такі стосунки зі своїми батьками. Вона повинна мати можливість нормально спілкуватися з мамою і татом природною мовою. Для встановлення і зміцнення щирих і близьких стосунків між батьками і дитиною така комунікація повинна початися якомога раніше.

2. З дитинства розвивати когнітивні здібності. За допомогою мови дитина формує когнітивні здібності, які є необхідними для її розвитку (думка, узагальнення, запам'ятовування тощо). Якщо мови немає або якщо існуюча мова є неприродною, або погано сприймається, то дитячому розвитку когнітивних здібностей може бути нанесена велика шкода.

3. Набувати знань за допомогою мови. За допомогою мови дитина набуває основних знань про навколишнє середовище, а саме шляхом спілкування з батьками і родичами, з іншими дорослими та дітьми. Ці знання є необхідною основою для шкільного

навчання. Вони, у свою чергу, забезпечують розуміння мови, адже справжнє розуміння мови без відповідних знань про світ неможливе.

4. Нормально спілкуватися з оточенням. Нечуюча дитина так само, як і чууюча, повинна мати можливість нормально спілкуватися з навколишнім світом (з батьками, братами і сестрами, іншим дітьми, вчителями, дорослими та ін.). Дитина повинна мати можливість якомога більше брати участь в розмовах і при цьому користуватися мовою, яка їй доступна, тобто, іноді жестовою, іноді словесною мовою, а в деяких випадках навіть обома мовами поперемінно.

5. Адаптуватися до життя у двох світах. Дитина повинна з часом стати активним членом тих двох світів, в яких вона живе. Вона повинна, хоч би частково, ідентифікувати себе з світом чуючих, тобто зі світом батьків і сім'ї. Але дитина повинна також якомога раніше вступити в контакт зі світом глухих. Дитина повинна відчувати себе добре в обох світах, і до деякого ступеня розглядати себе як члена двох світів. Треба спробувати зробити все, щоб дитина рано відкрила обидва світи і без труднощів інтегрувалася в них.

Мета — білінгвізм. Лише коли дитина володіє обома мовами — жестовою і словесною — вона зможе рано спілкуватися з батьками, розвивати когнітивні здібності, отримати знання про світ, спілкуватися з навколишнім їй середовищем і звикнути до життя у двох світах, а саме в світі глухих і в світі чуючих.

Який вид білінгвізму? Наша мета — білінгвізм, що складається з жестової та словесної мови (якщо можливо, нечуюча дитина має опанувати словесну мову не лише письмово, але й усно). Ці дві мови, звичайно, для кожної дитини відіграють різну роль (для деяких дітей ЖМ є важливішою, ніж словесна мова, або навпаки, а в деяких випадках обидві мови є рівноцінними). Крім того, існують різні види глухоти, і в результаті цього, зустрічаються різні типи білінгвізму, тим паче, що взаємодія між цими двома мовами є складною (чотири мовні навички, дві системи виробництва мови і дві системи розуміння мови). З цього виходить, що більшість глухих дітей повинна бути двомовною і бікультурною. Глухі діти

щодня користуватимуться двома мовами і, таким чином, будуть членами двох світів — світу глухих і світу чуучих.

Яку роль відіграє жестова мова? Діти зі значним порушенням слуху повинні вивчати жестову мову як першу мову (або одну з двох перших мов). ЖМ — це багата природна мова, яка дозволяє дитині розвивати повноцінне спілкування. Дитина може раніше і краще спілкуватися з батьками за допомогою ЖМ, ніж за допомогою словесної мови (за умови, що батьки якомога раніше вивчили ЖМ). ЖМ є стимулом для швидкого розвитку когнітивних і соціальних здібностей. За її допомогою дитина набуває знань про світ і, коли вона вступає з ним в контакт, звикає до світу глухих (який є одним з двох її світів). ЖМ, крім того, полегшує дитині оволодіння словесною мовою як письмово, так і усно. Адже відомо, що хороша компетенція в першій мові (або жестовій, або словесній) полегшує вивчення другої мови. Крім того, ЖМ є підставою того, що у дитини буде рідна мова. Нарешті, дитина, що володіє ЖМ, отримує хорошу мовну основу, адже відомо, що, не дивлячись на нові технологічні засоби і старання дитини та її вихователів, рівень володіння словесною мовою часто залишається незадовільним. Хто чекає, поки дитина досягне певного рівня словесної мови, не даючи їй саме ту мову, яка відповідає її потребам, тобто позбавляє дитину можливості вивчити ЖМ, — ризикує, бо дитина може відстати в розумовому, емоційному і соціальному розвитку.

Яку роль відіграє словесна мова? Бути двомовним, значить, володіти і користуватися двома мовами. Отже, другою мовою нечууючої дитини є словесна мова в письмовій і/або усній формі. Це мова іншого світу, членом якого є нечууюча дитина, світу її чуучих батьків, братів і сестер, сім'ї і майбутніх друзів. Якщо люди, які оточують її, не володіють ЖМ, дитина повинна мати змогу, хоч трішки, спілкуватися з ними їхньою мовою. Крім того, за допомогою писемного мовлення дитина буде спроможна набувати великі знання, спочатку вдома, а потім в школі. Від ступеня володіння словесною мовою, хоч би в її письмовій формі, значною мірою залежить майбутнє глухої дитини, успіх в освітній діяльності, а також — у трудовій діяльності.

Ми вважаємо своїм обов'язком дозволити дитині засвоїти дві мови: жестову (як першу мову при значному порушенні слуху) і словесну. Щоб вивчити дві мови як слід, дитина повинна вступити в контакт з обома мовами і відчувати необхідність користуватися ними. Хто покладається лише на словесну мову, спираючись на останні технологічні досягнення, той ризикує майбутнім дитини, тобто її емоційним розвитком, і, крім того, заперечує факт, що глуха дитина повинна звикнути до життя у двох світах. Як би не склалося її майбутнє, на якому б з двох світів вона остаточно не зупинилася (якщо вибере лише один з двох світів) — рання двомовність відкриє перед нею більше можливостей. Можна не знати дуже багато мов, але можна знати дуже мало мов — особливо, якщо від цього залежить власний розвиток. Нечуюча дитина має право на двомовність, і можливість вивчити дві мови з раннього віку є запорукою успішного майбутнього.

Хочемо навести приклад листа-зізнання глухого хлопця чуючих батьків, який зазирнув лише у світ чуючих, і був залишений сам на сам у світі тиші без права вибору через упередження батьків.

ДИВНИЙ СМУТОК

З того часу, як я заговорив, я ніколи не знаю, що хочу сказати.

Розмовляти людина вчиться від своїх батьків чи від інших людей копіюючи їх, бо має потребу брати участь в чомусь, чого вона ще не розуміє. Але зрозуміло також, що якщо людина не навчиться вживати мову, то вона ніколи й не зрозуміє цього.

Зрозуміло, що спочатку ти також не маєш жодної уяви про те, що означає це розуміння. Це лише слово, яке з'явиться на майбутніх етапах. І навіть тоді мине ще багато часу, поки ти зрозумієш, що це воно могло б означати.

Коли ти маленька дитина, розмова потрібна для того, щоб брати участь в чомусь та отримувати те, що тобі треба. І якщо ти не можеш — виникає це дивне почуття смутку і оскільки в тебе немає слів, щоб це почуття висловити, ти можеш лише заплакати.

Це той примітивний плач, який ти врешті-решт перебореш. Бо

ти зауважиш, що самим лише плачем ти нічого не досягнеш. Му-сиш, отже, навчитися говорити і формулювати в прийнятній фор-мі те, що спричиняє в тобі цей плач. А прийнятна форма — це та, що дасть змогу іншим зрозуміти тебе. Що в тебе щось болить, або що ти не можеш знайти свою улюблену іграшку. Тоді ти матимеш шанс, що тебе зрозуміють, бо вони вже одного разу були в подібній ситуації.

Тим часом ти живеш з цим почуттям дивного смутку. «Інші» не є твоїми ворогами; відколи ти народився, вони роблять все, що в їхніх силах, щоб допомогти тобі призвичаїтись до життя, якого ти не просив. Пізніше дуже часто ці «інші» скажуть тобі, що вони також про це не просили. Так, ніби всі разом ви пливете в одному човні і немає дороги назад. Вони скажуть тобі про це, як тільки наважаться про це говорити. Всі човни заповнені тим самим по-чуттям дивного смутку, ніким не керованим, попри всі слова, що ти навчишся вживати.

Ставши достатньо красномовним, ти навчишся писати. Я від-крив для себе розмовну мову через письмо, але цей дивний смуток я ніколи так і не зміг висловити, я можу лише його відчувати.

Ремко Камперт
13.04.2005
Волькстрант.

А чи відчуває Ваша дитина такий смуток?